

temps implicats en guerres i revoltes, adés entre ells, adés contra la monarquia carolíngia.

Doncs bé, aquest legitimisme bord dels magnats francs féu possible el fet que ara, al cap de 30 anys, Guifré el Pelós, el fill gran de Sunifred, obtingués la successió de Bernat de Gòtia en la majoria dels comtats catalans l'onze d'agost del 878 en la reunió política que seguí el concili de Troyes. Efectivament en aquesta reunió, Guifré el Pelós, que ja era comte de l'Urgell i la Cerdanya, fou nomenat comte de Barcelona-Girona-Besalú, i el seu germà Miró el Vell ho fou del comtat del Rosselló. Repetim-ho, això es féu pel seu legitimisme i fidelitat a la cort carolíngia.

Ara bé, la situació política de l'imperi carolingi havia evolucionat molt quan el Pelós obtingué els comats catalans. Ja el propi Carles el Calb s'havia vist obligat, ben al final de la seva vida, a acceptar el caràcter hereditari dels honors comtals. I això és el que succeí a Catalunya. Guifré el Pelós, d'una manera que podríem dir prematura, però sense cometre cap il·legalitat, fou l'últim comte beneficiari, perquè posà en pràctica el dret de successió **hereditària**.

De Guifré el Pelós se sol dir que és el pare de la

nació catalana, precisament pel fet que acabem d'esmentar. Però també té la seva raó Salrach quan puntualitza que amb la successió hereditària es féu més aviat «un gran pas en la marxa cap a la independència», sense però deslligar-se totalment de la monarquia franca, a la qual el Pelós i els successors fins l'any 988 continuaren prestant homenatge i fidelitat com a vassalls.

Però en aquest món no solen donar res de franc. I la condició de **pare de la pàtria**, al nostre entendre, li pertoca a Guifré el Pelós, no només per aplicar el dret de successió hereditària, sinó pel mèrit propi d'haver-se anticipat a considerar el seus comtats com a béns patrimonials en veure com s'anava afeblint la monarquia carolíngia, i sobretot per interessar-se, com a bon indígena, en el progrés i benefici del seu país, en lloc de perdre el temps participant en les qüestions dinàstiques de França. La independència política, en una paraula, més que per un acte polític determinat s'hauria d'aconseguir organitzant tota una política socio-econòmica-religiosa del país i a l'ensem una política exterior convenient als interessos de Catalunya. I això és el que començà a posar en pràctica el comte Guifré el Pelós.

JOSEP CALZADA i OLIVERAS

DE LA «MARCA HISPÀNICA» A LA CONSTITUCIÓ DE L'ESTAT

ESPECIAL SIGNIFICACIÓ DE LA PETICIÓ D'AJUDA DE GIRONA ALS FRANCS

PREÀMBUL

Aquest treball, té com a únic objectiu, la divulgació dels aconteixements, ordenats segons la cronologia, que s'originaren amb l'arribada dels francs a Girona el 785 i que tanta influència tingueren en el naixement i formació de la identitat catalana, i la posterior constitució de l'Estat en el segle XIè.

S'ha de prendre solament en aquest sentit i amb la idea de col·laborar en la commemoració tan encartadament proposada sota el lema: **Girona, 1.200 anys de vocació europea.**

-
- 462 Es lliura Narbona i la Narbonesa als visigots. El Regne de Tolosa s'obre a la Mediterrània i pren el nom de Gotia.
- 473 D'aleshores ençà Septimània en l'ús franc correspon a una regió que els visigots anomenaren Gàl·lia Gòtica, o simplement Gàl·lia, la província eclesiàstica Narbonesa.
- 470-475 Els visigots ocupen la Tarraconense.
- 476 En caure l'Imperi, el Rei got torna a prendre possessió de la Provença.
- 507 El Regne de Tolosa ocupat pels francs queda destruït.
- 573 Neix el Regne got de Toledo.

ENTRE EL LLATÍ I EL CATALÀ

- 476-485 Tot i que avui ja no hi ha ningú que dubti de la independència de les llengües (català-occità), el seu estudi indica cada cop amb més força la seva estreta relació.
- L'estudi de l'època visigòtica confirma una línia de continuïtat llatina i una estreta relació amb Septimània i tot el Sud de les Gàl·lies. (Nadal-Prats-101).
- 711-714 Els àrabs ocupen quasi tota la Península Ibèrica.
- 713-720 Ocupació de la major part de Catalunya.
- 725 Finalitza l'ocupació dels darrers reductes del regne got, amb l'ocupació de Septimània.
- 752-759 Els francs de Pipí el Breu, amb l'ajuda de les restes de la noblesa refugiada, reconquistaren als musulmans la Septimània, el Rosselló i probablement la Cerdanya.
- Diu Pelai Negre (1921) que els moradors de Narbona entregaren la ciutat a Pipí quan aquest jurà respectar l'imperi de les lleis godes, i el mateix passà a Nimes.
- 768 Per atendre la nova frontera, Carlemany nomenà a Lluís el **Pietós**, Rei d'Aquitània, sota la tutela de Guillem de Tolosa.

777 Reunió a Paderborn. Carlemany i alguns cabdills musulmans revoltats contra Abd-el-Rhaman (nou emir de Còrdova).

**ALLIBERACIÓ DEL DOMINI ARAB.
GIRONA DEMANA L'AJUDA DELS FRANCS
INTEGRACIÓ A UNA ENTITAT POLÍTICA
NO IBÈRICA**

785 Els gironins demanen auxili als francs que entren a Girona. Girona és per tant la punta de llança de la Marca que estableix Carlemany.

Les causes que aconsellaren als gironins a demanar ajuda als francs no són conegudes, però hi ha algunes circumstàncies que poden fer comprendre el que es demanés ajuda a Carlemany.

Segons els historiadors, es tracta d'un traspass de tipus voluntari. Cal tenir present les arrels antigues de Catalunya, poble vinculat profundament a Occitània, com es demostra pels cognoms i topònims repartits profusament a N. i S. del Pirineu.

L'exèrcit àrab d'invasió i ocupació tenia, segons la seva religió, la legalitat del botí i la recompensa divina en cas de mort, fets que poden fer comprensiu que l'ocupació no seria pacífica i que molts gironins en 785, tenien present testimoni directe o indirecte els pormenors de l'ocupació del 715-720.

Per tant, si bé s'estima que més endavant l'ocupació fou tolerable, no deixava en els primers temps d'ésser un poble ocupant estrany, pels costums, llengua i religió, al que, els gironins sentiren la necessitat de sostreure's del seu domini.

Amb la intervenció dels francs es trenquen els vincles amb la Hispània visigòtica i els comtats catalans s'incorporen a l'Imperi carolíngi. Catalunya —segons Philipe Wolf— deü en gran part a l'època de Carlemany, el que constituirà la seva originalitat a la Península Ibèrica.

(Citat per Zimmerman «La identitat catalana» Revista HISTORIA n.º 11, 1984).

Zimmerman manifesta que l'obra alliberadora carolíngia, segellaria el destí de Catalunya i fou Carlemany a qui el país degué la seva existència, la seva originalitat al si de la Península Ibèrica.

Afegeix aquest historiador, que a part del petit regne d'Astúries, encara incert en la seva originalitat, la Catalunya Vella és la primera zona alliberada de la Península, i això ho deu als francs. (Zimm. Historia de Catalunya - 1983, pàg. 243).

Continua Zimmerman, que noves solidaritats humanes i econòmiques començaren aleshores a vincular Catalunya amb l'Europa franca. Lluís el Pietós (potser Carlemany?), emprengueren la construcció d'una via capaç d'enllaçar els comtats catalans amb el N. del Pirineu.

Per la seva part Bonnassie diu que es pot

datar del 780 l'arribada dels primers «hispani». L'alliberament de Catalunya obrí nous espais a la colonització. Els immigrants rebien terres ermes.

Vicens Vives (1954) escriu que no podem pas oblidar un fet essencial: el llançament històric de Catalunya es realitzà des d'una plataforma concreta: la Marca Hispànica. Sempre retrobaren en els homes de la Marca els signes de llur nissaga històrica, en aquest cas europeisme distintiu. Per la seva part Joan Regla diu, que hi ha influència decisiva franca, europea en el naixement del país, amb el temps serà Catalunya (Regla, 1969).

793 Un exèrcit musulmà s'apodera de Girona i llança una expedició de càstig.

794 Els 5 Bisbats Catalans passen a dependre de Narbona. Segons Zimmerman (1983 pàg. 243) al marge d'una necessària ordenació administrativa, aquesta determinació encobria la voluntat de sostreure's a l'autoritat de l'Església toledana.

799 La nova situació provocada per l'arribada dels francs al Sud dels Pirineus afavoreix la desaparició progressiva del visigotisme polític, religiós i cultural. (Abadal 1958, pàg. 228-229).

801 Els francs s'apoderen de Barcelona.

814 El 28 de gener mor Carlemany. Lluís el Pietós Rei dels Francs.

815 Diploma als Hispans.

826-27 Revolta contra els francs en el Comtat d'Osona que és sufocada.

828 Bernat de Septimània. Comte de Tolosa, Narbona i Barcelona.

840 Mort de Lluís el Pietós. Carles el Calb, rei de França occidental.

844 Mor decapitat Bernat de Septimània.

844 Sunifred I, **Marquès de Gotia** degué reunir els comtats de Barcelona, Girona, Besalú, Urgell i Cerdanya a Catalunya, Narbona, Agde, Lodeva, Magalona i Nîmes a Septimània. En rebre la successió de Bernat de Septimània era qualificat de **Marquès** per Carles el Calb. (Abadal, 1969, pàg. 195).

Segons aquest autor l'aparició del títol personal de **marquès** va lligada a la possessió d'un honor considerable, com era, el representat per la concentració comtal Barcelona-Narbona, honor essencialment fronterer per tal com Barcelona és el baluard que fa front al poder musulmà veí.

848 Mort de Sunifred.

848 El títol de **marquès** en relació a la Marca Hispànica, el concedí solament la conselleria carolíngia, d'aquest moment endavant, i limitat al Comte de Barcelona, que acostuma a ser també de Narbona. Salrach (1978, vol. II, pàg. 18).

852-857 Odalrich, rep la denominació de «**Marchionis nostris Odalrich . . .**» en un document de Carles el Calb. (Abadal 1969, vol. 196).

857 «**Hudalricus inclitus marchio . . .**», consta impetrant un precepte reial per l'església de Narbona (Al. 1969, Vol. I, 196).

- 857 Succeeix Unifred. Neix el marquesat de Gotia, circumscribit a les regions meridionals del Regne, que comprenen porcions importants de la Marca Hispànica (Ab. 1969 - I, 197).
- 859-865 Unifred és anomenat **Marquès de Gotia i Comte de Barcelona**. (Abadal, Diplomes II, 354).
- 877 Bernat de Gotia **Marquès i Comte de Barcelona**. És l'últim comte franc que governà el país.
- 878 Liquidació de Bernat de Gotia.

COMENÇA EL PROCÉS ALLIBERADOR DEL DOMINI FRANC. ES VA AFIRMANT UNA COMUNITAT PECULIAR SITUADA ENTRE ELS FRANCOS I ELS ÀRABS, GUIFRÉ EL PELÓS (878-897)

- 878 És investit Comte de Barcelona Guifré el Pelós.
Segons Abadal la intitolació de Guifred respon a la situació real, ja que havia ascendit en categoria política sense que això significués per part del Comte, cap velleitat d'independència (1958, pàg. 242).
Però de fet, Guifred actuava amb notable independència del Rei franc, guardant una teòrica fidelitat, però sense vassallatge. Es va atribuir poders que no li corresponien.
L'aristocràcia catalana era pels francs, el suficient segura com perquè el Rei Lluís, posés en mans de Guifred, la quasi totalitat dels comtats catalans, que en el successiu es transmeteren per herència. (Zimmermann, 1984, pàg. 60).
Les intitolacions que es donaren a Guifré el Pelós, són molt significatives en quant a l'augment del seu poder:
- 885 «**Wifredus, misericordia Dei comes et marchio...** en la dotació de Sant Joan (Ab. 1958, pàg. 242).
- 888 «...**vir inluster Wifredus comes...**». Consagració Monestir Ripoll (id. id).
- 890 «...**ego Wifredus gratia Dei comes et marchio...**» en la donació d'Edus a Ripoll (id. id.).
- 897 Mort de Guifré el Pelós. La successió és portada a terme sense intervenció del rei franc, fet que s'ha d'estimar trascendental en el procés alliberador.

GIFRÉ BORRELL (897-911) SUNYER (897-947)

Els comtats foren legats:
— Comtat d'Urgell a Sunifred II d'Urgell.
— Cerdanya, Berguedà i Conflent a Miró II el jove.
— Barcelona, Girona i Osona a Guifré-Borrell i Sunyer.
El Comte de Barcelona guardà la categoria del pare, malgrat la disminució dels honors que representava el testament, això representa una gran preeminència del Comtat de Barcelona, sobre la resta:

- 904 El 12 d'abril de 904 a Cervelló: ...«**illustrissimo viro adque venerabile Wifredo Dei gratia comite et marchioni filii quondam Wifredi...**» (Ab 1969, pàg. 328-330).
- 905-907 El 20 de juny del 905 «...**illustris principibus domino Wifredo comite vel marchio...**» «...**eximius quoque princeps et marchio Wifredus...**» (id. id).
- 907 Quan el fill de Guifred, Miró, parla del seu pare «...**progentori meo domino Wifredo illustrissimo marchione...**».
- 908 En l'acte d'entronització del Bisbe Guigo de Girona, donada per la Cort Reial es diu: «...**Princep maximus marchio Wifredus...**» (Ab. 1969, pàg. 328 ss.).
- 908 «...**domino Wifredo comite hac marchio, que vocant Borrello...**» (id. id.).
- 908 «...**benignissimo principis Wifredo...**» id. id.
Deslligat pràcticament dels francs, a qui solament guarda una fidelitat teòrica i sense vassallatge, el Comte de Barcelona no és un simple comte: és **príncep i marquès**.
- 911 Mort de Guifré-Borrell.

(SUNYER 911-947)

- 911 Governa el comtat de Barcelona Sunyer. En aquesta època cal senyalar solament l'existència d'un precepte reial per Catalunya. Correspon al Monestir de Banyoles. La desvinculació dels comtats catalans del regne franc es concreta molt clarament.
- 922 Segons Ramon Abadal els preceptes gestionats pel Bisbe de Girona, són el cant del cigne del poder franc a Catalunya. Zimmermann (H. dels C. 251) diu que a partir d'aquest any també els bisbes deixaren d'acudir als concilis francs.
- 935 Acte de consagració de l'església del cenobi de Ripoll. Diu Zimmerman (1983) que fou dins la col·legialitat com els dignataris catalans assumiren el seu paper de substitució respecte de l'autoritat reial.
- 937 Els bisbats catalans (Barcelona, Osona, Girona, Elna, Urgell i Roda) estan estretament lligats a Narbona.
- 940 Els àrabs imposen un tractat humiliant a Sunyer.
- 947 El comte Sunyer es retirà a un convent. Borrell II és comte de Barcelona, junt amb el seu germà Miró.

BORRELL II (947-992)

- 947 «...«**Principis nomine Borrelli...**», es titula el Comte de Borrell, fill de Sunyer, en la consagració de l'església del Castell de Finestres. (Caula, 1969).
- 949 Borrell va ser com «**primus inter pares**» en un consell del marquesat en el que assistí el Bisbe Gotmar i el comte Gauzfred de Girona per determinar el successor de l'Abat d'Amer. (Proenca, 1966).
- 965 Ràtzia àrab per terres de Barcelona i Borrell torna a l'obediència del Califa.

- 966 Borrell governa sol els comtats de Barcelona-Girona-Osona.
- 970 Borrell II visita al Papa, per sol·licitar el traspàs de Tarragona a la diòcesi de Vic. Aquesta operació anava en detriment de Narbona. Abans de l'any 1000 totes les abadies catalanes depenien directament de Roma, la protecció del Papa substituïa la del rei franc.
- 972 «... en temps de Borrell **Duc de Gotia**, en el primer any del naixement del seu fill Ramon» ... segons Abadal (1958 pàg. 297) es fa un parangó entre el Rei i la família comtal. A través d'una formulació arcaica, Gotia, es feia realitat un projecte polític, l'afirmació d'una comunitat humana encaixada entre el reialme franc i la Hispània sarraina (Zimmerman 1983, pàg. 254).
Borrell en ressuscitar el títol de Duc de Gotia pel Comtat de Barcelona, cobra una clara preeminència política i es converteix en veritable cap nacional. Per donar un nom a aquella comunitat efectiva calgué recórrer a les realitats antigues, les del prestigiós passat romano-gòtic. Borrell es féu dir **Duc d'Ibèria i duc d'Hispània Citerior**; però cap d'aquestes expressions tingué la fortuna de Gotia, denominació reapareguda per a designar l'espai català al sud de les Corberes. Borrell fou Duc de Gotia, en un moment en el que també el Duc Hug Capet regnava a França. La Gotia començava a diferenciar-se d'Hispània (veure Zimmerman, 1983, pàgs. 253-254). És evident que el Comte Borrell inicià una política decididament separatista.
- 974 Abadal (1958, pàg. 301) creu que suposa un caràcter legislatiu la carta que el bisbe de Barcelona atorgà als habitants de Martinell amb consentiment «... **i del piïsim príncep i marques nostre el comte Borrell** ...».
- 977 Acte de consagració de l'Església i cenobi de Ripoll. Segons Zimmermann (1983, pàg. 254), és la primera expressió documental de la col·lectivitat catalana, subscripta pel conjunt d'autoritats, civils i eclesiàstiques, substitueix el precepte reial. Acudiren els bisbes Miró de Girona, Fruia de Vic, Guisad d'Urgell, Sunyer d'Elna, Vives de Barcelona i els pre-excel·lentíssims comtes Oliba de Cerdanya, Borrell de Barcelona i Jofre d'Empúries i Rosselló. Borrell signa **Comte inclit i marques** (Coll i Alentorn, Naixença de Catalunya, 1978).
- 985 Al-Mansur ataca i incendia Barcelona el dia 6 de juliol. Bonnassie creu que amb aquest fet s'inicia la Història de Catalunya (1984-52). Zimmermann opina que la tragèdia afavorí la irrupció de la nacionalitat catalana (Zim. 1983, pàg. 257). Que 985 es una data fonamental i que en aquesta ocasió, els catalans van ser projectats a la seva pròpia història, la qual cosa els conduïa, sens dubte, a recuperar les seves relacions amb la monarquia franca, però també a donar-se un projecte territorial i nacional...» és ja més evident d'accelerar un procés d'afirmació nacional (Zim. 1984, pàg. 60). Per Mi-
- 987 En nom del rei Hug al **Marquès Borrell**. El demanà a Borrell que li presti fidelitat, a la que Borrell es negà.

FI DE LA MARCA HISPÀNICA I DEL DOMINI FRANC A CATALUNYA INDEPENDÈNCIA DE FET

988 «**Ego Borrello, gratia Dei Hibereo Duci adque marchioni, comes** ...».

Segons Abadal (1958, pàgs. 246 i 297) el títol de «**dux**» és una novetat i si bé és un títol d'honor, revela l'alta categoria política del personatge, és un exponent de la seva *summa* autoritat i pren un regust d'independència.

992 **Borrello Duci**. Se'l torna a qualificar de **dux** en un judici de recuperació de Sant Pere de Puelles (id. id.). També és «... **duce citerioris Hispaniae Borrello**».

992 Mort de Borrell.

RAMON BORRELL (992-1018)

992 Ramon Borrell comte de Barcelona.

1006 «**Domino Raimundo duce et marchioni**» és anomenat el comte Ramon en l'acte d'elecció del nou Abat d'Amer (Proenca, 1966, Vol. IV-16).

1010 Expedició repressàlia a Còrdova. Participen quasi tots els comtes i bisbes catalans. Zimmerman veu brotar un sentiment nacional. Segons aquest historiador, Catalunya frueix d'una posició realment excepcional, ja que era una de les poques regions cristianes capaç de mantenir contacte directe i no conflictiu amb els àrabs. (Zim. 1983, pàgs. 258).

BERENGUER RAMON I (1018-1035)

1018 Berenguer Ramon I, Comte de Barcelona.

1018 **Inclito marchioni Berengario**, és citat el fill de Ramon Borrell i Ermesenda, en assistir a l'elecció del nou abat d'Amer (Proenca, 1966, vol. IV, pàg. 52).

1025 **Domino Berengario inclitus comes et marchio** ...

RAMON BERENGUER I (1035-1076)

1035 Ramon Berenguer I Comte de Barcelona.

1040-60 Clima insurreccional de la noblesa del que neix el feudalisme català (Bonnassie 1985, pàg. 59).

1043 Pacte juramentat a la Catedral de Girona. Comtes Ramon Berenguer, Pere Ramon de Beziers, Guillem de Besalú i Ponç Hug d'Empúries, junt als representants de la comtesa Ermessenda. Es posen els fonaments de la unificació comtal sota l'hegemonia del Comte de Barcelona.

CONSTITUCIÓ DE L'ESTAT

- 1060 A partir d'aquest any l'Església catalana s'integra en el món feudal, mantenint en deguda forma la reverència deguda a la Santa Seu, l'Església de Catalunya s'integra amb naturalitat al nou sistema que propicia el Comte de Barcelona, i no reconeix cap més sobirà que al mateix. (Veure, Catalunya mil anys enrera. Bonnassie II pàg. 155).
- 1060-70 A quin moment és possible parlar d'un **estat català**? Els criteris que permeten la definició d'un estat són evidentment, massa vagues perquè ens aventurem a avançar una data de naixement, precisa, podem, però, formular dues constatacions, d'una banda és al llarg dels anys 1060-1070, quan per primer cop la totalitat de la Catalunya Cristiana es troba reunida de fet i de dret, sota una mateixa autoritat, la dels Comtes de Barcelona; és d'altra banda, a partir del mateix període quan s'hi comença a perfilar una organització coherent i jerarquitzada dels poders, enterament dominada per aquesta autoritat. (Bonnassie 1981: II-157). Segons aquest autor, Ramon Berenguer I estructurarà l'estat feudal català, a la mateixa època en que el Duc Guillem de Normandia estructurava l'estat feudal normand i tant un com l'altre representen els models més acabats de les estructures feudovassallàtiques que ha conegut Europa (Salrach 1980, I, pàg. 5).
- 1085 Reconquesta de Toledo pel Rei Alfons VI. Es parteix d'una idea imperial que abarqui totes les terres hispàniques, basada en el model visgot.

Aïllada en la part sud, per l'ocupació àrab, els centres catalans de la política, l'economia, la religió i la llengua, tenen tendència a orientar-se clarament cap el N. durant els segles IX i X. En XIè els Comtes de Barcelona controlen les decisions polítiques i si bé continua vinculada al N., l'incipient Estat català queda desenganxat del Regne de Toledo, hereter de la Hispania visigòtica.

Primerament ajudats pels francs i després desfent-se d'ells, els catalans anaren constituint la seva pròpia identitat, que els permeté la construcció d'un dels primers estats d'Europa.

- 1173 Constitució «DE LAS DIVINALS...» atorgada a Fontdarella pel Comte-Rei Alfons I «...que la dita terra mia de Salça a Tortosa e Lleida, amb les encontradas, pau i treva sia estableida...».
- 1250 - 1350 Potser entre 1250 i 1350 el Principat català és el país d'Europa, a propòsit del qual seria menys inexacte, menys perillós, de pronunciar uns termes aparentments anacrònics: imperialisme polític-econòmic o estatnació. I afegeix, aquesta creació (política catalana) és, doncs, remarcable, sobretot pel que té de precoç. Llengua, territori, vida econòmica, formació psíquica, comunitat de cultura: les condicions fonamentals de la nació, ja hi són resumides perfectament des del segle XIII (Pierre Vilar, citat per Salrach, 1980-19).

Girona, setembre 1985
J. CANAL ROQUET

BIBLIOGRAFIA

- Abadal Ramon. **Els primers comtes catalans**. Editorial Teide, 1958.
Dels visigots als catalans. Edicions 62. Vol. I. Any 1969.
- Bastardes, Joan. **El català preliterari**. Basilea, 1976.
- Bonnassie, Pierre. **Un estado feudal**. Rev. història n.º 101, 1984.
Catalunya mil anys enrera — 1981. Edicions 62.
La societat feudal catalana. Exposició Girona 785-1213. Catàleg (1985).
- Calzada, Josep. **Els Comptes beneficiaris**. En aquest Cuadern 1985.
- Caula, Francesc. **Besalú Comtat Pirinenc**. 1969.
- Coll i Alentorn, Miquel. **La naixença de Catalunya**. Fundació Jaume I, 1978.
La historiografia de Catalunya en el període primitiu. Estudis romànics, vol. III 1951 - 1952).
- Nadal, J.M., Prats, Modest. **Història de la llengua catalana**. Volum I. Edicions 62. 1982.
- Nadal J. Wolff Ph. **Història de Catalunya**. Ed. Oikos-Tau, 1983.
- Negre i Pastell, Pelayo. **Evolución del régimen de propiedad en Cataluña, singularmente en la Diócesis de Gerona**. 1921.
- Proenca, E. **El dominio territorial de la Abadía de Amer**. 1966.
- Regla, Joan. **De la sobirania carolíngia a la independència**. Hist. de Catalunya. Aedos, 1969.
- Rovira i Virgili. **Historia de Catalunya**. Ed. Gran Enciclopedia Vasca. 1978.
- Salrach, Josep M.^a. **De la Marca Hispànica a Catalunya**. Rev. Historia n.º 101, 1984.
El procés de formació nacional de Catalunya. Ed. 62, any 1978.
Història dels Països Catalans. Edhasa, 1981.
De la marca Hispànica a Cataluña. Revista Historia n.º 101, 1984.
- Soldevila, Ferran. **Història de Catalunya**. Ed. Alpha, 1983.
- Vilar Pierre. **Catalunya dins de l'Espanya moderna**. Volum II. El Medi Històric.
- Vicens Vives, J. **Notícia de Catalunya**. (1954).
- Zimmerman, M. **El naixement de la historiografia catalana**. L'Avenç n.º 84 de 1985.
- «**La identidad catalana**». Revista Historia n.º 101, 1984.
Orígens i formació d'una societat feudal. Hist. de Catalunya. Ed. Oikos-Tau, 1983.